

Welk visioen had Constantijn?

In 312 bereikte het leger van de heidense keizer Constantijn (ca. 280-337) het door een rivaal beheerste Rome. Gelegerd voor de stad kreeg Constantijn een visioen: hij zag een lichtend kruis aan de hemel. De keizer bekeerde zich tot het christendom en won de slag bij de Milvische Brug. Hij maakte een eind aan de christenvervolgingen en begunstigde voortaan de kerk. Dit was het moment waarop de kerstening begon en de grondslagen werden gelegd voor de christelijke Middeleeuwen. Tenminste: zo luidt de overlevering. Maar klopt die wel? **Joost Vermeulen** vroeg het aan Jona Lendering, die het verhaal samen met classicus Vincent Hunink minutieus uitploos.

Lendering bevestigt zonder aarzelen dat de overlevering van het visioen van Constantijn elementen bevat die we op basis van meerdere historische bronnen en een hele serie indirecte bewijzen als waar kunnen betitelen. 'Dus ja, Constantijn heeft een visioen gehad en ja, hij heeft zijn vijanden verslagen. Maar het bevat ook onjuistheden. Van christenvervolgingen was ten tijde van zijn visioen in zijn deel van het Romeinse Rijk al geen sprake meer. Ze waren in 306 beëindigd en uit een lofrede kunnen we het visioen dateren in de winter van 309-310. En dat Constantijn zich na zijn overwinning direct tot het christendom bekeerde is op zijn allerzachtst gezegd twijfelachtig. Contemporaine bronnen voor deze bewering ontbreken. Een christelijke achtergrond had het visioen zeker niet.' Wát Constantijn precies heeft ervaren, weten Lendering en Hunink ook niet. Wel is duidelijk dat hij zich de volgende jaren presenteerde als vereerder van de lichtgod Apollo. Als bewijs voor deze stelling nemen Lendering en Hunink in hun nieuwe boek over het visioen van Constantijn de tekst op van de genoemde lofrede. De keizer was in 310 in Trier aanwezig bij de viering van een Romeinse feestdag en werd als volgt toegesproken: 'U was afgebogen naar de mooiste tempel op aarde, of nee: naar de reëel aanwezige Godheid, zoals u hebt gezien. Want ja, u hebt gezien, geloof ik, hooggeachte Constantijn, hoe uw Apollo onder begeleiding van Victoria u lauwerkransen presenteerde, stuk voor stuk goed als voorteken van dertig jaren.' Het visioen past volgens de auteurs dus veeleer in een traditie van heidense lichtvisioenen.

Ander daglicht

Volgens Lendering is er naast deze lofrede nog een ander sterk bewijs dat de traditionele interpretatie van het visioen ondergraaft. Hoewel vaststaat dat er tijdens Constantijns leven diverse tradities waren, dateert de oudst overgeleverde bron waarin het visioen een christelijk karakter krijgt uit 339. In de tussentijd had het christendom zich kunnen vestigen. Er bestaat daarnaast een traktaat uit 313/4 dat beschrijft hoe Constantijn een christelijk teken liet aanbrengen op de schilden van zijn soldaten. Volgens Lendering ontbreekt echter het bewijs dat het een christelijk symbool was; wél weten we dat het bewuste teken gebruikt werd in de cultus van de zonnegod. Maar hoe heeft dat heidense visioen dan in de loop der tijd zijn christelijke lading gekregen? Lendering: 'Wanneer we alle beschikbare secundaire bronnen zoals munten, decreten en archeologische gegevens bestuderen, dan lijkt het er op dat Constantijn, die gedurende zijn regeringsperiode steeds vaker en steeds indringender met christenen te maken kreeg, zijn eigen visioen in een ander daglicht is gaan stellen. Hij gaat zich afvragen of het visioen van zoveel jaar geleden niet misschien toch afkomstig kon zijn geweest van die ene christelijke god. Anders geformuleerd: zijn visioen had aanvankelijk geen christelijke lading, maar in zijn herinnering kreeg het die. En daarmee kantelt ook het bekende beeld dat Constantijn het christendom veranderde of zelfs van de grond trok, in een beeld waarin het christendom Constantijn veranderde.'

Constantijns visioen, fresco uit ca. 1520 door Rafael. Vaticaanse Museum.

Het Nijmeegse aquaduct

Zo ontrafelen Lendering en Hunink het verhaal beetje bij beetje, door zich steeds af te vragen: wat weten we zeker, waar beginnen de interpretaties en op welke vooronderstellingen zijn die gebaseerd? Lendering: 'Dat verlangen om precies te zijn komt ook omdat ik vrijwel dagelijks geconfronteerd word met berichten waarin de feiten niet kloppen, haastige conclusies worden getrokken of zomaar wat wordt geroepen. Waarin zaken worden overdreven, aangedikt of domweg verdraaid. En hoewel het soms om pure onkunde gaat – bijvoorbeeld claims dat de Griekse cultuur voortbouwt op gestolen, 'zwart' erfgoed uit Afrika, dat Nijmegen geen Romeins aquaduct heeft gehad of dat Jezus nooit heeft bestaan – worden er ook veel onjuistheden en halve waarheden gedebiteerd of sterk overdreven door mensen die beter hadden moeten weten, zoals (oud)historici, (wetenschaps)journalisten en voorlichters.'

Lendering geeft een onschuldig, recent voorbeeld: 'Rijkswaterstaat stuurde begin maart, naar aanleiding van de vondst van een Romeins grafveld in de buurt van Bommel, een persbericht rond. Daarin stond dat er met een zekerheid grenzende waarschijnlijkheid een Romeinse villa in de nabijheid moet liggen; wellicht de meest noordelijke in het Romeinse Rijk. Niks mis mee, denk je dan in eerste instantie. Maar je hoeft maar een paar makkelijk toegankelijke websites te bezoeken om te ontdekken dat er alleen al in Nederland enkele villa's zijn aangetroffen die een stuk noordelijker liggen; bij Cothen en Houten bijvoorbeeld. Dit zijn geen obscure sites maar degelijk

gedocumenteerde opgravingen die algemeen bekend zijn. En dan heb ik het nog niet eens over de tientallen Romeinse villa's in Engeland die allemaal ten noorden van Bommel liggen. Dus wat er ook in Bommel gevonden moge zijn, het is zeker niet de meest noordelijke villa in het Romeinse Rijk en – en dat is de crux! – iedereen met belangstelling voor de Oudheid kan de fout herkennen.'

100% zekerheid bestaat niet

Maar maakt zo'n ogenschijnlijk onbenullige overdrijving iets uit? Het antwoord van Lendering is: 'Ja, absoluut. Want als de lezer bij voortdurend op dit soort, gemakkelijk te controleren aandikkingen, fouten en halve waarheden wordt getraakteerd en dat ook kan herkennen, waarom zou die dan überhaupt nog iets van wat historici of archeologen zeggen moeten geloven? Kortom: zelfs ogenschijnlijk kleine onzorgvuldigheden vormen, vooral omdat ze zo vaak voorkomen, op den duur een bedreiging van ons vak.'

Historici en archeologen moeten daarom volgens Lendering niet uit sensatiezucht of scoringsdrang de feiten mooier maken dan ze zijn. 'En wat nog het belangrijkste is: ze moeten de lezers meenemen in hun bewijsvoering. Laten zien waar het feiten betreft en waar er sprake is van interpretatie, waar ze dingen aanvullen of hoe ze lacunes invullen. En voortdurend aangeven waar ze die invullingen, interpretaties of aanvullingen op base- ren. Toon niet alleen de uitkomst maar ook de puzzel.'

Wie zich met de Oudheid bezighoudt moet beseffen dat 100% zekerheid niet bestaat. Lendering en Hunink zijn de eersten om toe te geven dat zij weliswaar de overlevering van het visioen van Constantijn kritisch tegen het licht houden maar dat hun uitspraken erover geen harde waarheid zijn. Zo schrijven ze over hun eigen historische reconstructies: 'Natuurlijk zou het aardig zijn als ze juist waren [...]. Misschien is het inderdaad wel zo gegaan. Maar zeker is dit allemaal niet.'

Jona Lendering is oudhistoricus en auteur. Hij onderhoudt de nonprofit website livius.org en schrijft bijna dagelijks op zijn weblog Mainzer Beobachter over oude geschiedenis en archeologie.

Vincent Hunink is classicus, docent Griekse en Latijnse taal en cultuur aan de Radboud Universiteit Nijmegen, en vertaler.

Samen schreven ze *Het visioen van Constantijn. Een gebeurtenis die de wereld veranderde* (Omniboek, 2018).

Joost Vermeulen is opgeleid als egyptoloog en werkzaam als publicist.